

LIBRIS

We know
books

CORNELIUS TACITUS

ANALE

TRADUCERE DIN LIMBA LATINĂ,
INTRODUCERE ȘI NOTE
DE GHEORGHE GUȚU

TABEL CRONOLOGIC
DE DIONISIE PÎRVULOIU

CONFRUNTAREA TEXTULUI
A FOST REALIZATĂ
DE GABRIELA CREȚIA

HUMANITAS

<i>Tabel cronologic</i>	7
<i>Introducere</i>	11
<i>Lista abrevierilor</i>	40

ANALE

CARTEA I

[14–15 p.Chr.: Augustus. Tiberius. Germanicus.]	43
---	----

CARTEA A II-A

[16–19: Tiberius. Piso. Tacfarinas. Germanicus.]	105
--	-----

CARTEA A III-A

[20–22: Germanicus, Tacfarinas, Seianus.]	163
---	-----

CARTEA A IV-A

[23–28: Tiberius. Tacfarinas. Seianus. Agrippina.]	216
--	-----

CARTEA A V-A

[29–31: Tiberius. Livia.]	272
---------------------------------	-----

CARTEA A VI-A

[32–37: Sfârșitul lui Tiberius.]	279
--	-----

CARTEA A XI-A

[47–48: Claudius. Suillius. Corbulo. Messallina.]	319
---	-----

CARTEA A XII-A

[48–54: Claudius și Nero.]	347
----------------------------------	-----

CARTEA A XIII-A

[54–58: Nero. Britannicus. Corbulo.]	391
--	-----

CARTEA A XIV-A

[59–62: Nero și Agrippina. Corbulo, Boudicca. Octavia.]..... 433

CARTEA A XV-A

[62–65: Nero. Tiridate. Conspirația lui Piso.] 477

CARTEA A XVI-A

[65–66: Nero, Paetus și Soranus.]..... 527

Despre Cornelius Tacitus, cel mai mare istoric al Imperiului Roman, avem puține informații certe. Istoria vieții și activității lui se reconstituie doar din unele date culese din operele lui sau din ce ne spune prietenul mai tânăr și admiratorul lui constant, Plinius cel Tânăr, în *Scrisorile* pe care i le adresează sau în care vorbește altcuiva despre el, interesante, dar puține (11 la număr), și din alte amănunte răzlețe din scrieri contemporane sau ulterioare. De aici, un câmp larg de conjecturi și ipoteze, materie nesfârșită de probabilități și teze ingenios combinate. În ce privește viața lui Tacitus, nu cunoaștem sigur nici anul nașterii, nici locul, nici părinții din care s-a născut și poziția lor socială, nici anul morții sale; nu-i știm cu siguranță prenumele: într-unul din cele mai vechi codice el este Publius, într-altele de mai târziu Caius și, de multe ori, este omis; autorul este numit doar Cornelius Tacitus sau, simplu, Tacitus. Locul nașterii s-a crezut mai demult că ar fi fost orașul Interamna (Interamnium), azi Terni, din Umbria. Flavius Vopiscus, unul dintre autorii compilației de vieți ale împăraților romani din secolele al II-lea și al III-lea, cunoscută sub numele *Scriptores Historiae Augustae* (*Scriitorii istoriei imperiale*), vorbind despre Marcus Claudius Tacitus, împăratul cu domnie scurtă (275–276 p. Chr.), ne informează că, „deoarece el ar fi zis că este rudă cu istoricul Cornelius Tacitus, a poruncit să i se facă acestuia un bust care să fie așezat în toate bibliotecile și, pentru ca opera lui să nu piară din nepăsarea cititorilor, ea să fie copiată în fiecare an în zece exemplare și să fie la dispoziția tuturor în toate arhivele și bibliotecile“. Cum Tacitus, împăratul, se născuse la Interamna, s-a crezut că istoricul nostru s-ar fi născut aici. Informația a fost de mult abandonată. Părerea cea mai acreditată este că el s-a născut în Gallia Narbonensis (aproximativ Provence de

azi); numele era frecvent în acea provincie. Gallia Narbonensis, supusă de romani în anul 121 a.Chr. și devenită în scurt timp provincie romană, asigură comunicațiile cu Hispania, cucerită după al Treilea Război Punic; procesul de romanizare a decurs foarte repede, înainte ca Gallia întreagă (Franța de azi) să fi fost cucerită de Caius Iulius Caesar (50 a.Chr.). Din prima operă a lui Tacitus, *Dialogus de oratoribus* (*Dialogul despre oratori* sau, mai bine zis, *Dialogul despre elocvență*), vedem că doi mari maeștri ai oratoriei pe lângă care Tacitus s-a format, Marcus Aper și Iulius Secundus, erau la origine gali romanizați. Despre ei, Tacitus spune: „Erau cele mai ilustre talente ale forului nostru pe atunci; pe amândoi aceștia eu nu numai că-i ascultam cu ardoare la procese, dar îi însoțeam mereu acasă și în public, dintr-o dorință extraordinară de a mă instrui și cu un fel de pasiune juvenilă”¹.

De altminteri, în acest prim secol al erei noastre, unii din cei mai de seamă scriitori din a doua jumătate provin din Hispania, nordul Italiei și Gallia, ceea ce arată cât de rapid și adânc a fost procesul de romanizare. Provinciile occidentale romane dau Romei scriitori, oratori, comandanți de oști, senatori și înalți demnitari etc.; câteva nume mari care au rămas în istoria culturii o dovedesc: Seneca (filozoful) și nepotul acestuia, poetul Lucan, sunt spanioli, tot așa poetul Marțial și marele profesor de elocvență Quintilian; Plinius cel Tânăr vine din Gallia Transpadana ș.a.m.d.

În ce privește familia, nicăieri Tacitus nu ne amintește de părinții săi. Plinius cel Bătrân amintește în *Nat. Hist.* (VII, 76) despre un Cornelius Tacitus, cavaler roman, procurator imperial în Gallia Belgica; este probabil ca acesta să fi fost tatăl istoricului nostru. Un procurator era un însărcinat al împăratului într-o provincie de sub directa lui conducere și el se ocupa cu strângerea dărilor datorate tezaurului împăratului și cu administrarea bucurilor imperiale în acea provincie; procuratorii se recrutau din clasa cavalerilor, erau oameni de afaceri, de obicei cu o bună stare materială, adesea îmbogățiți prin funcția lor importantă.

¹) Tacitus, *Dialogus* 2.

Anul nașterii lui Tacitus, istoricul, se stabilește de cei mai mulți, prin diferite comparații, între 54 și 56 p.Chr., deci în primii ani ai principatului (domniei) lui Nero.

Târziu, într-una din scrisorile lui Plinius cel Tânăr către Tacitus, din care reiese că își trimiteau unul altuia lucrările și notau ce trebuie schimbat sau înlăturat, Plinius cel Tânăr continuă: „Cât de mult mă încântă ideea că, dacă posteritatea se va interesa de noi, se va vorbi peste tot locul în ce armonie, sinceritate și bună-credință am trăit noi! Va fi un lucru rar și deosebit că doi oameni, aproape egali ca vârstă și rang, care au însemnat ceva în literatura noastră – sunt silit să mă exprim despre tine mai moderat, fiindcă vorbesc totodată și despre mine –, și-au fost de ajutor unul altuia în lucrările lor. Eram un băiețandru când tu erai în floarea succesului și a gloriei, dar doream din inimă să-ți calc pe urme, să fiu și să fiu considerat, la mare distanță de tine, desigur, dar primul după tine”¹. Cartea a VII-a, din care face parte scrisoarea, a fost publicată prin anul 107 p.Chr.² Plinius cel Tânăr este născut în anul 61 sau 62 p.Chr.; avea atunci 45-46 de ani, iar Tacitus aproximativ 51-52. Tacitus însuși ne spune în lucrarea *Agricola*, publicată în anul 97 p.Chr.: „Agricola fiind consul (lucrurile se petrecea în anul 77 p.Chr. – *n.n.*), mi-a promis că mi-o dă în căsătorie – eram tânăr pe atunci – pe fiica lui, care dădea deja cele mai frumoase speranțe, și după consulat mi-a dat-o de soție, iar el a fost pus imediat la conducerea Britanniei”³. Fata lui Agricola, singurul lui copil rămas în viață, se născuse în anul 65, avea la căsătorie 13-14 ani, iar Tacitus 22-23. Această căsătorie a avut mare influență asupra carierei lui politice; dacă despre părinții lui nu pomenește nimic nicăieri, socrul său i-a fost, cum vom vedea, un adevărat părinte spiritual, iubit și admirat. Și-a făcut studiile la Roma și a avut parte de o educație foarte îngrijită, ferită de influențe dăunătoare. Nu-i de mirare că în prima sa lucrare, *Dialogus*, în care este vorba și de educația copiilor din familiile sus-puse, el

¹) Plinius cel Tânăr, *Ep.* VII, 20. ²) După cronologia stabilită de Th. Mommsen în Indicele de nume la ediția Keil, 1870. ³) Tacitus, *Agricola* 9.

critică cu asprime nepăsarea părinților față de copiii lor, prin gura unui personaj părtaș la discuție: „Dar acum, copilul abia născut este dat pe mâna unei servitoare, o grecoaică oarecare, căreia i se adaugă unul sau doi sclavi. Mințile lor, fragede și neștiutoare, sunt pe dată împuiate cu poveștile și cu prostiile lor și nimeni în toată casa nu se gândește la ce spune sau face în fața micului stăpân. Ba chiar nici părinții nu-i obișnuiesc pe micuți cu cinstea și cu modestia, ci cu nazurile și cu luarea în răs a celorlalți, prin care puțin câte puțin li se strecoară în suflet nerușinarea și disprețul de sine și de alții. Mie mi se pare că astăzi viciile proprii și caracteristice acestui oraș, gustul pentru comicării la teatru și pasiunea pentru luptele de gladiatori și cursele de care li se sădesc aproape în pântecul mamei. Mentea lor, invadată și stăpânită de asemenea preocupări, cât locșor mai poate lăsa pentru studiile nobile? La câți tineri poți găsi unul care să vorbească acasă despre altceva? Ce fel de conversații auzim noi, dacă intrăm cumva în sălile de clasă? Nici profesorii n-au alte convorbiri mai dese cu auditorii lor decât acestea. Ei își atrag școlarii nu prin seriozitatea învățaturii, nici prin probarea iscusinței minții lor, ci prin curtea pe care le-o fac și prin momelile flatării”¹.

Pe toate treptele de învățământ, profesorii erau plătiți de părinții școlarilor. Un băiat, după ce învăța scrisul și socotitul cu un învățător (*litterator*), era dat de părinți la școala, mai lungă și mai grea, a unui grămatic (*grammaticus*), care predă cunoștințe enciclopedice pe baza explicării textelor autorilor mari și, odată cu aceasta, cunoștințe gramaticale, de compoziție literară, de prozodie, cunoștințe de istorie, geografie, mitologie, studiul științelor etc. Cursul era plictisitor pentru copiii rău nărașiți și prost plătit, cum ne-o arată Iuvenal într-o satiră a sa.² Cei ai căror părinți aspirau pentru copiii lor la cariere mai înalte, politice sau militare își trimiteau tinerii la cursurile de retorică, pe care le predau profesorii numiți retori (*rhetores*). Despre acest sistem de învățământ pentru formarea oratorului pe vremea sa vorbește

¹) *Idem*, *Dialogus* 29.   ²) Iuvenal, *Sat.* VII, vs. 215–244.

Tacitus în opusul amintit¹ și îl condamnă. Cursul consta, după însușirea unor numeroase și minuțioase cunoștințe teoretice despre arta elocinței, din exerciții de declamație pe teme imaginate; unele, mai ușoare, numite *suasoriae*, aparținând genului deliberativ, își propuneau să convingă un personaj istoric, mitologic sau obișnuit să ia o anumită hotărâre; altele, mai grele, ținând de elocința judiciară, numite *controversiae*, tratau, fie în apărare, fie în acuzare, cauze fictive, ingenios complicate. Seneca (retorul), tatăl filozofului Seneca, ne-a lăsat o foarte interesantă colecție de asemenea exerciții de declamație, numită *Controversiae et suasoriae*, tratate de retori diferiți. Cum la Roma elocvența era o necesitate, avocat, om politic, comandant de oști etc. nu se puteau închipui fără instrucție și talent oratoric. Tacitus va fi urmat și el asemenea cursuri, căci condamnă sistemul și laudă formarea unui orator pe lângă un mare maestru și urmărirea activității acestuia în For, lupte adevărate, nu elocvență fantomatică.

La Roma, situația era tulbure. Tacitus a trăit ca adolescent ultimii ani ai domniei cabotinelui fantast, dezechilibratul Nero, ucigașul mamei, fratelui și al propriei soții, ca și al altor oameni de seamă, silit însă, ca și atâtea victime ale lui, să se sinucidă (la 9 iunie anul 68). Se sfârșea astfel dinastia iulio-claudiană și succesiunea ereditară a urmașilor lui Augustus. A urmat anul de groază (69 p.Chr.), și mai tulbure, al celor trei împărați: Galba, Otho și Vitellius, impuși de armate și răpuși prin luptele dintre acestea: Galba, ucis de soldații pretorienii la 15 ianuarie, Otho, care s-a sinucis la 17 august, după lupta de la Bedriacum, Vitellius, învins și ucis la 20 decembrie 69, leșul fiindu-i târât pe străzile orașului. Instaurarea lui Vespasian ca împărat în primăvara anului 70 p.Chr. a adus o epocă de pace, reorganizare, disciplină și reconstrucție, asemănătoare, respectând proporțiile, cu activitatea lui Augustus după terminarea Războiului Civil prin lupta de la Actium. Vespasian provenea dintr-o familie obscură. Născut în anul 9 p.Chr. într-un sat aproape de Reate (în ținutul sabin),

¹) Tacitus, *Dialogus* 34–35.

a parcurs o carieră normală, militară și politică, trecând prin toate treptele, până la cele mai înalte, făcându-se necesar prin onestitate, pricepere, experiență, răbdare și un mare simț al situațiilor, ocolind toate primejdiile la care era expusă orice înălțare: tribun militar în Tracia, quaestor în provinciile Creta și Cirenaica, edil la Roma (38) și pretor (39), legat de legiune sub Claudius în Germania Superioară și apoi în Britannia (43), proconsul în Africa (înainte de anul 62), general comandant în războiul iudaic (67), avea la sfârșitul anului 69, când a fost proclamat împărat de armata din Egipt, șaiszeci de ani. De câte ori îl pomeneste Tacitus în operele sale, vorbește cu pietate despre el, ca de o ființă predestinată spre salvarea și binele imperiului. Când Vespasian l-a însoțit pe Claudius în campania lui din Britannia drept comandant de legiune, Tacitus spune: „Acesta a fost începutul destinului ce se va împlini apoi: au fost potolite neamuri, au fost capturați regi și a fost desemnat de soartă Vespasian (*monstratus fati Vespasianus*)”¹. În altă lucrare a sa, citim: „Că era destinat să domnească, el și copiii lui, am crezut-o numai după norocul ce i-a fost dat”². Vespasian a întemeiat o nouă dinastie, a Flaviilor, și a domnit între 69 și 79, iar fiii lui Titus între 79 și 81, și Domițian între 81 și 96.

Ne-am oprit puțin asupra lui Vespasian fiindcă în timpul domniei acestuia Tacitus și-a început cariera politică, fiind numit, probabil la recomandarea lui, quaestor și după aceea senator.

Suetonius ne spune: „Acesta a epurat cele două mari ordine (al senatorilor și al cavalerilor – *n.n.*), împrușcate prin moartea în diferite moduri sau contaminate de vechea nepăsare, și, făcând un recensământ al senatorilor și al cavalerilor, le-a completat, înlăturând pe cei mai nevrednici și alegând în locul lor tot ce Italia și provinciile aveau mai onorabil”³. Tacitus s-a aflat printre aceștia.

Un alt personaj care a jucat un mare rol în cariera și în viața lui Tacitus a fost Cnaeus Iulius Agricola. Născut în anul 40 p.Chr.

¹) *Idem*, *Agricola* 13. ²) *Idem*, *Hist.* I, 10; II, 78; *Anale* III, 54; XVI, 5. ³) Suetonius, *Vespasian* 9.

la Forum Iulium (azi, Fréjus), în Gallia Narbonensis, trăindu-și copilăria și făcându-și studiile la Massilia (azi, Marseille), „reședință și centru al studiilor, localitate de plăcută sociabilitate grecească și totodată de un mod de viață provincială, măsurată”¹, Agricola era în anul 68, sub Nero, pretor la Roma; în anul 69, trece de partea lui Vespasian, proclamat în Egipt și Iudeea ca împărat, și este imediat numit legat pretorian (*legatus praetorius*) la comanda unei legiuni din Britannia. În anul 77 – era atunci consul supleant –, își logodește fiica, singurul copil, cu Tacitus, căsătoria urmând în anul 78 și, la jumătatea aceluiași an, pleacă în calitate de legat consular (comandant al armatei și guvernator al provinciei) în Britannia, unde va rămâne până în anul 85. Despre comandamentul Britanniei, acordat de Vespasian lui Iulius Agricola, Tacitus spune: „Faima nu greșește totdeauna; câteodată ea și alege”². O reflecție pe care ar fi fost îndreptățit să și-o atribuie și lui, căci după anul 75 scrisese prima lui operă: *Dialogul despre oratori*.

Lucrarea, o bijuterie a literaturii latine, *libellus aureus* (cărțica de aur), cum a numit-o un comentator, este dedicată lui Fabius Iustus, prieten al lui Plinius cel Tânăr și consul supleant în anul 102. Ea se prezintă sub forma unei conversații între mai multe persoane, imaginată că ar fi avut loc în anul 75. Scenariul este cel folosit de Cicero în *De oratore*. Precum acolo Cicero, ca să-și expună ideile despre arta elocvenței, imaginează că răspunde unei întrebări a fratelui său, neprezentându-și direct ideile, ci afirmând că reproduce relatarea cuiva despre o conversație dintre doi mari oratori din epoca precedentă, Crassus și Antonius, tot așa Tacitus imaginează că-i răspunde lui Fabius Iustus asupra cauzelor decadenței oratoriei din vremea sa, reproducând o discuție, la care el ar fi asistat, între Curiatius Maternus, în locuința căruia ar fi avut loc conversația, Marcus Aper, avocat de renume, și Iulius Secundus, „talentele cele mai ilustre ale forului nostru”; la discuție participă mai târziu – de asemenea un procedeu

1) Tacitus, *Agricola* 4.   2) *Ibidem*, 9.

ciceronian – Vipstanius Messala, venit întâmplător în vizită la Maternus. Spre a da aparența unei discuții reale, conversația începe de la un fapt oarecare: Maternus făcuse de curând o lectură publică a unei tragedii a lui cu titlul *Cato din Utica*, subiect periculos. Aper se miră că Maternus, avocat și el, preferă să se ocupe cu poezia, și pledează avântat despre avantajele profesiei de avocat: poziție înaltă în societate, bogăție, viață îndestulată etc. Maternus răspunde că-și caută liniștea departe de agitația forului și de decăderea morală a acestei profesii, „căci practicarea recentă a unei oratorii lacome de câștig și stropite cu sânge (aluzie la delatori – *n.n.*), inventată ca să țină loc de armă”, nu-l atrage¹. În vizită la Maternus sosește atunci Vipstanius Messala, nume istoric în trecutul Romei. Avântat, Aper îi reproșează și acestuia că nu apreciază decât vechea oratorie și se pornește cu argumente avocățești împotriva lui Demostene și mai ales a lui Cicero, vorbind în apărarea noii elocvențe. După o intervenție calmantă a lui Maternus, urmează discursul lui Messala, care găsește explicația decăderii elocvenței din vremea lor în proasta educație dată copiilor, în decăderea moravurilor societății și în învățătura din școlile de retorică, imitație grecească, cu exercițiile lor pe teme fictive. Precum se vede, punctul de vedere al lui Messala este cel al moralistului, elogiator al vechilor timpuri. Intervine în discuție Secundus, tot atât de vehement ca Aper, dar din alt punct de vedere al problemei: „Marea elocvență, zice el, e ca flacăra: se alimentează prin combustibil, se întreține prin agitare și capătă strălucire arzând. Această cauză a dezvoltat elocvența celor vechi și în statul nostru. În acea atmosferă de dezordine și dezmaț (sub vechea Republică – *n.n.*), prin vâlmășagul tuturor și în lipsa unui conducător unic (ca în Principat – *n.n.*), un orator era cu atât mai prețuit cu cât putea mai mult convinge o mulțime neștiutoare. De aici, neconținute propuneri de legi și dorințe de popularitate; de aici, discursurile în adunări ale magistraților ce-și petreceau la tribună aproape întreaga

¹) Tacitus, *Dialogus* 12.

noapte; de aici, acuzațiile împotriva celor mari; de aici, dușmăniile lăsate moștenire familiilor; de aici, facțiunile nobililor și necontenitele rivalități dintre senat și plebe. Acestea toate, deși destrămau statul, desăvârșeau elocvența acelor timpuri. [...] Marea și faimoasa elocvență de altădată, o creație a dezmațului pe care proștii o numesc libertate, ațâțătoare a poporului scăpat din frâu, neștiutor de ce e ascultarea și severitatea, îndărătnică, temerară și arogantă, nu se naște în statele dotate cu o bună organizare. [...] De ce este nevoie în senat de-atâtea lungi cuvântări prin care senatorii își dau cu părerea, când cei mai buni se înțeleg pe dată? De ce-i nevoie de atâtea discursuri în fața poporului, când despre treburile statului nu cei nepricepuți și mulți, ci cel mai înțelept și el singur hotărăște? De ce este nevoie de acuzațiile din inițiativă proprie când (sub imperiu – *n.n.*) greșelile sunt atât de rare și ușoare?“ Se vede în acest lucru spiritul înfocat al unui partizan orb al absolutismului. Maternus, ca gazdă, încheie discuția cu o reflecție conciliatoare: „Credeti-mă, [...] dacă voi v-ați fi născut în vremurile trecute sau acei oratori pe care-i admirăm în vremurile noastre, și dacă un zeu ar fi schimbat deodată viețile și timpurile noastre cu ale lor, nici vouă nu v-ar fi lipsit acel merit și gloria elocvenței, și nici lor măsura și moderația. Acum, fiindcă nimeni nu poate avea parte în același timp de mare renume și de multă liniște, să profite fiecare de avantajele epocii sale, fără a mai pune gri pe cealaltă“¹. Este și părerea lui Tacitus: Principatul (și nu absolutismul) este o necesitate istorică și o garanție a dăinuirii imperiului. Mai târziu, el va aplauda sistemul de guvernare al împăratului Nerva. El a reunit două lucruri care altădată erau incompatibile: Principatul și libertatea. *Dialogus* este opera unui om împăcat cu sine și cu împrejurările în care a fost scris.

Carierea literară și politică a lui Tacitus începuse sub bune auspicii. Atmosfera îi era favorabilă. Aceasta se vede și din stilul operei, care-l amintește pe cel ciceronian: fraza largă, bogată, cadentată; perioade armonios construite, vocabular ales, luminozitate și

¹) *Ibidem*, 36, 37, 38, 40, 41.